

УДК 340.12:316.75:316.61

Радзивідло Я.Й.

МЕТОДОЛОГІЧНІ РОЗБІЖНОСТІ ПРАВОРОЗУМІННЯ МІЖ ЮРИДИЧНИМ ПОЗИТИВІЗМОМ І ЮС НАТУРАЛІЗМОМ

У статті розглядаються методологічні розбіжності усвідомлення правової дійсності людиною через призму теоретичних та доктринальних концепцій позитивного права та юс натурале. Значну увагу приділено ролі глибинної інтеріоризації норм права в індивідуальну психіку, їхньому змиканню і зрощуванню з моральними, релігійними та філософськими поглядами. Автором розглянуто процес соціалізації особистості у сучасному суспільстві.

Ключові слова: праворозуміння, методологія, юридичний позитивізм, юс натуралізм, правова дійсність, глибинна інтеріоризація, індивідуальна психіка, соціалізація особистості.

Одним з ключових понять майже всіх гуманітарних наук і релігійних вчень є поняття розуміння та свідомості. Існує безліч поглядів, визначень, інтерпретацій щодо розуміння як сучасних вчених, так і стародавніх. Проблема розуміння, як усвідомлення дійсності, була в центрі уваги і дослідження протягом існування всієї людської цивілізації, але відповідь офіційної науки на запитання «що таке розуміння, як усвідомлення об'єктивної дійсності?» залишається умовною та, напевно, не може задовольнити справжнього дослідника і вченого.

Визначальним вектором сучасних цивілізаційних процесів, які відбуваються в усіх розвинених країнах світу, є своєрідний «гуманістичний поворот» у спрямуванні суспільно організаційних перетворень до забезпечення та гарантування прав і свобод людини й громадянина. Ця стратегічна мета, як показує досвід найбільш прогресивних сучасних демократій, може бути досягнута лише за умови масової активізації політичної та правової свідомості, оскільки (в іншому випадку) стає майже неможливою реалізація пріоритету суб'єктивних прав над державними інтересами.

Різні методологічні аспекти усвідомлення правової дійсності людиною через призму теоретичних та доктринальних концепцій позитивного права та юс натурале досліджували українські правознавці – П.Рабінович [13], М.Цимбалюк [19, 20, 21], О.Скакун [15, 16, 22], В.Бачинін [1, 2], В. Журавський [1, 2], М. Панов [1, 2, 17], В.Денисов [4, с. 983-984], Т. Масарик [10], Т. Мартинюк [9], Н. Осіпова [17] та ін. У той же час у сучасній вітчизняній юридичній літературі немає чіткої методологічної концепції основ взаємодії юридичного позитивізму та юс натуралізму як усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій.

Основною метою цієї статті є розкриття методологічних розбіжностей праворозуміння між юридичним позитивізмом і юс натуралізмом шляхом аналізу ролі глибинної інтеріоризації норм права в індивідуальну психіку, їх змикання і зрощування з моральними, релігійними та філософськими поглядами.

У енциклопедичному юридичному словнику вивчизняні вчені визначають праворозуміння як «усвідомлення правової дійсності через призму правових теорій, доктрин, концепцій. ...Засноване на науковому обґрунтуванні правових явищ, належній правовій культурі і правосвідомості громадян. Формуванню праворозуміння сприяють різні види тлумачення права, ...» [4, с. 696]. Слід зазначити, що праворозуміння є формою пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин. Праворозуміння передбачає усвідомлення не тільки фактичної правової дійсності, а й правових моделей майбутнього. Саме це визначає його (праворозуміння) як одну з основних рушійних сил цивілізаційного та філософського зокрема розвитку суспільства окремого регіону (держави) та усієї планети. Таким чином, прогностична спрямованість праворозуміння є основою реформування правової системи в Україні.

Як узагальнення вищенаведених тез, можна використовувати визначення, яке подає у своїх дослідженнях П. Рабінович [14]: «Праворозуміння – це відображення у людській свідомості за посередництвом поняття, позначуваного терміном «право» (чи будь-яким іншим однозначним з ним словом або символом) того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта або ж безпосередньо цих потреб. ... Можна стисло висловитись ще й так: праворозуміння – це інтерпретація того, що, власне, відображає поняття, назване словом «право» [14, с.4].

Для більш повного аналізу методологічних розбіжностей праворозуміння між юридичним позитивізмом і юс натуралізмом, на наш погляд, варто проаналізувати поняття «позитивне право» і «юс натурале», їх внутрішній зміст та зовнішнє проявлення.

Позитивне право – чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно-визначеного змісту і форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин. Філософським підґрунтям для розвитку позитивного права стала концепція юридичного позитивізму. Її представники – Дж. Остін (Англія), К. Бергбом і П. Лабанд (Німеччина), Ж. П. Есмен (Франція), Г.Ф. Шершеневич (Росія) – розглядали право як позитивний факт, що не вимагає особливого аксіологічного осмислення [4, с. 649 – 650]. З цієї точки зору дуалізм природного і позитивного права представники юридичного позитивізму вважали помилкою спекулятивно-метафізичної філософії права. Вони стверджували, що існує тільки позитивне право (сукупність норм, що приймаються державою), а все інше становить собою моральну оцінку чинного позитивного права. На їх думку, така оцінка суб'єктивна, неодноманітна і необов'язкова, тому її необхідно виключити з юридичної науки. Предметом останньої повинно бути «право у власному розумінні», позитивне право, незалежно від того, гарне воно чи погане. Варто зазначити, що концептуальні ідеї позитивного права використовуються й тепер: здебільшого у контексті з іншими поглядами на сутність права.

Юс натурале (лат. *Jus naturale* — природне право) — право, що складається з принципів, які походять від розуму, природи та Бога і яких люди мають дотримуватися так само, як і норм позитивного права, що виникли на їх основі, створюючи тим самим нормативні засади для об'єднання всього людства в єдине ціле. У римському праві юс натурале пов'язане з виникненням і розвитком у його структурі такого самостійного джерела права, як юс генціум, котре діяло на відміну від юс цвіле [4, с. 983].

У людської життєдіяльності в умовах цивілізації є свої прояви мети – світ, любов, продовження життя, істина, добро, краса. Крім цього, існують засоби, які дозволяють досягати цієї мети. Якщо зовнішнє проявлення внутрішнього наповнення мети – це релігія, моральність, мистецтво, тобто культура, тоді засоби для проявів мети – це економіка, техніка, політика, право, тобто цивілізація.

Право – це тільки засіб, інструмент, що дозволяє людям вирішувати багато соціокультурних проблем, пов'язаних з досягненням найважливішої мети і смислу буття. Але мета не в самому праві, а за його межами. Заслуга природного права, виходячи з наведених вище тез, в тому, що воно, будучи тісно пов'язаним з релігійними й етичними сферами, завжди пам'ятає про піднесену мету людського існування. Позитивне ж право переважно інструментальне і тому схильне найчастіше забувати про цю мету. Більше того, йому навіть властиво перетворювати засоби в прояви мети і тим самим відрізати себе від світу культури. Коли юристи проголошують: «Нехай загине світ, але тріумфує право», це свідчить про повне, абсолютне забуття того, в ім'я чого право існує [1, с. 138 – 139]. Якщо навмисно загострити ситуацію з цим афоризмом-парадоксом, то виникає питання, чому буде служити право, якщо не буде світу з його цінностями життя і культури.

Красномовна формула римських юристів є своєрідним доказом неприпустимості відриву позитивного права від права природного. Вона доводить до абсурду логіку позитивно-правового мислення і починає нагадувати своєю парадоксальною семантикою мову Т. Масарика [10].

Тільки в одному відношенні ця багата на зміст формула стала реалістичною і навіть пророчою: античний світ дійсно загинув, а римське право залишилося і може тріумфувати в нових умовах романо-германської правової цивілізації.

Якщо в природно-правових вченнях переважає увага до генетично-детермінаційних зв'язків права з породжуючими його початками, то в рамках юридичного позитивізму домінує функціонально-прикладна проблематика. Вона пов'язана з тими практичними завданнями, які право покликане вирішувати в повсякденному соціальному житті. Маючи різні предмети дослідження, природно-правовий і позитивістський підходи мають один спільний об'єкт – «живе» право як таке. Подібно до того, що світ єдиний і являє собою субстанційно єдину реальність, яка виступає в різноманітті різних іпостасей, так і право, як самостійний мікросвіт, єдине, що не заважає йому повертатися перед допитливими поглядами дослідників своїми різними гранями.

Праворозуміння, як усвідомлення правової дійсності та форму пізнання можна розглядати як галузь психіки, котра включає відчуття, сприйняття і уявлення пам'яті, що усвідомлюються людиною в певний момент часу, тобто аспекти психологічної діяльності, на які звертає увагу суб'єкт [9, с. 27].

У світлі позитивно-правового підходу вважається достатнім зовнішнє дотримання людиною приписів закону. Він не наполягає на необхідності глибинної інтеріоризації*

---

* Інтеріоризація – процес формування внутрішніх структур психіки, обумовлених засвоєнням структур і символів зовнішньої соціальної діяльності. У вітчизняній психології інтеріоризація трактується як перетворення структури предметної діяльності в структуру внутрішнього плану свідомості. Інакше кажучи, перетворення інтерпсихологічних (міжособистісних) відношень у інтрапсихологічні

норм права в індивідуальну психіку, на їхньому змиканні і зрощуванні з моральними, релігійними або філософськими поглядами. Але для природно-правових концепцій характерне прагнення до такого возз'єднання [1, с. 140 – 141].

Поведінка людей в соціальній групі регламентується системою соціальних норм і системою соціальних заходів впливу, що забезпечують підпорядкування нормам групи, – соціальним контролем. Широка система заходів схвалення і примушення, аж до використання запобіжних заходів, використовується для дії на особу в тих її проявах, які пов'язані з інтересами соціальної спільності. Соціальний контроль заснований на порівнянні поведінки кожної людини з еталонними зразками поведінки, що встановлені в певному суспільстві й засновані на загальному визнанні певної системи соціальних цінностей.

Соціальні групи впливають на особу не тільки на рівні свідомості. Окремі ситуації, життєві колізії, взаємодія людей входять в сферу підсвідомого. Формуються соціальні установки – готовність людини до певних дій при певних обставинах.

У своєму мікросередовищі людина вступає в безпосередні особисті контакти, виникають міжособові відносини, які залежать не тільки від етично-психологічних особливостей людей, але й від їх соціального статусу.

Особливий вплив на нормативну поведінку і нормативні рішення надає фактор спілкування та взаємодії при спільній груповій діяльності. Особа характеризується стійким типом нормативної поведінки і нормативно-ціннісної системи. Особи з схожими нормативними системами, які демонструють схожі типи нормативної поведінки та прийоми психічної діяльності, можуть бути віднесені до номінальних нормативно-ціннісних груп. Виділення цих типів і груп дозволяє ефективніше прогнозувати поведінку їх представників в той чи іншій нормативній проблемній ситуації.

Соціальна група є носієм соціальних цінностей, зокрема певних норм поведінки, а також слугує джерелом примушуючого впливу, який спрямовано на забезпечення відповідності поведінки членів групи вказаним нормам.

Психологами було встановлено, що впливу групи, конформності більш чи менш схильні всі люди. Конформність* – явище соціально-психологічного характеру – постійно присутнє в будь-якій групі. Доведено, що конформність в складних питаннях вища, ніж в простих, і що конформність у людей змінюється залежно від роду їх постійних занять і від віку [23, с.111].

Можна відзначити, що дотримання вимог соціальних ролей, відповідних (зокрема) нормам кримінально-правових заборон, прямо пропорційно залежить від ступені згоди і зворотно пропорційно – від ступеня роз'єднаності даної групи, класу, суспільства в цілому. Саме свідомість єдності, яка підтримує ролеві відносини і вимоги, дозволяє індивіду ототожнювати себе з соціальною роллю, природним чином запроваджувати її

(внутрішньо особистісні, відношення з самим собою). Її необхідно відрізнити від будь-яких форм отримання «зовні», переробки та зберігання «внутрішньо» психіки знакової інформації (сприйняття та пам'ять) [13, с.163 – 164].

Інтеріоризація – процес переходу від зовнішньої предметної дії до внутрішньої розумової [5, с. 379].

* Для уникнення такого негативного явища у наукових дослідженнях як «замінна поняття» автором штучно водяться поняття «конформність», «соціалізація», які є невід'ємними складовими поняття «інтеріоризація».

в свій «Я – образ» та відповідно реалізовувати в поведінці. Оцінний, афектний елемент соціальної ролі служить фундаментом соціально схвалюваної, зокрема правомірної поведінки [23, с. 115]. З другого боку, ступінь психологічного відчуження індивіда від своїх ролей залежить від багатьох причин як соціального, так і психологічного характеру, й таке відчуження багато в чому визначає результат ролевого конфлікту.

Соціальні норми є найважливішими засобами соціальної дії на індивіда, вони використовуються суспільством і групами для формування необхідних різновидів поведінки та властивостей особи. Специфіка подібної дії соціальних норм повинна бути виявлена в психологічному аналізі змісту і структури внутрішнього світу особи, у поведінці людини в ситуаціях, на які розповсюджується дія тих чи інших соціальних норм. Для виявлення такої дії соціальних норм особливе значення має аналіз специфіки презентації соціальних норм в свідомості особи, їх впливу на чинники внутрішнього світу особи, перебудови мотиваційно-спонукальної системи людини під їх впливом. Ці процеси найінтенсивніше і ефективно здійснюються в ході спільної групової діяльності, спілкування і взаємодії людей в ситуаціях, які вимагають використання тих чи інших соціальних норм.

Соціалізація особи – процес багатогранний. Одним з основних його напрямів є вироблення в ході освоєння соціального досвіду і культури ціннісно-нормативної орієнтації особи, при якій розпорядження суспільних норм сприймаються нею як власні життєві установки. Така ціннісно-нормативна орієнтація особи формується шляхом політичного, трудового, етичного та правового виховання [23, с. 116].

Процес соціалізації особи включає й виховання активної соціальної відповідальності, усвідомлення боргу перед суспільством, розуміння необхідності дотримання соціальних норм, що врешті рещт забезпечує нормативну поведінку, високий ступінь соціальної вихованості людини, попередження його антисоціальних проявів.

Вищим рівнем соціалізації особи є її ствердження як індивіда, реалізація внутрішнього потенціалу. Цей складний процес здійснюється відповідно до певного соціально-психологічного сценарія, зміст якого залежить як від ролевих позицій суб'єкта, так і від зовнішніх умов, тобто дії соціального мікросередовища

Правопокірна* поведінка є результатом соціалізації, в процесі якої відбувається засвоєння суб'єктом моральних і правових заборон, соціальних стереотипів поведінки, що, у свою чергу, визначається груповою і індивідуальною правосвідомістю, відчуттям соціальної відповідальності, соціальної справедливості, правовою інтуїцією і ін. [23, с.128].

Психологія правопокірної поведінки досліджує внутрішню структуру і окремі компоненти особи і групи, котрі в поєднанні з факторами зовнішнього середовища забезпечують різні варіанти реагування, які не виходять за рамки чинного законодавства.

Соціальні норми виступають основними провідниками впливу суспільних відносин на індивідів. Включення людини в систему суспільних відносин забезпечується як за рахунок засвоєння і реалізації в його поведінці соціальних норм, що наказують йому як представнику тієї чи іншої групи в структурі суспільства, так і за

---

* У даному випадку автор робить свідомий наголос на покорі особистості дії соціальних норм і права, для повного розкриття поняття «праворозуміння» за допомогою аналізу складових глибинної інтеріоризації.

рахунок формування самим індивідом, що засвоює соціально-нормативний спосіб організації діяльності, власне «особових» норм, за допомогою яких людина наказує собі певну позицію, форми поведінки і відносин. У процесах діяльності, спілкування і взаємодії в суспільстві і групах у особи виробляється нормативно-ціннісна система – особлива психологічна соціальна освіта – найважливіший компонент внутрішнього світу особи, інтеграційна система внутрішніх регуляторів поведінки людини. Формування цієї системи – основний напрям соціального розвитку особи як специфічного в психологічному плані процесу становлення громадянина.

У випадку, коли особа є законопокірною, відбувається погодження її поведінки з вимогами закону у зв'язку з усвідомленням його історичної необхідності, загальносоціальної цінності. Проте повага до закону як внутрішня установка особи, раціонально-емоційне відношення до його духу і букви формується на основі визнання цінності закону для особи.

Нормативна поведінка особи характеризується низкою психологічних особливостей та закономірностей. Вона розгортається в соціальній проблемній ситуації, включає процеси вироблення і ухвалення нормативних рішень, складні психічні операції та дії з нормами як умовами нормативного завдання і поведінки. Їй властиві складні поєднання свідомих й несвідомих компонентів та рівнів психічної діяльності. Особливий вплив на нормативну поведінку та на процес вироблення нормативного рішення надає фактор спілкування й взаємодії при спільній груповій діяльності. Особа характеризується стійким типом нормативної поведінки й нормативно-ціннісної системи. Люди з схожими нормативними системами, демонструючи схожі типи нормативної поведінки і прийоми психічної діяльності, можуть бути віднесені до номінальних нормативно-ціннісних груп. Виявлення цих типів та груп дозволяє ефективніше прогнозувати поведінку їх представників в тій чи іншій проблемній нормативній ситуації [23, с. 129].

Свідомість визначає попередню уявну модель дій, яка передбачає їх наслідки, володіє здатністю віддавати собі звіт у тому, що відбувається в ньому самому й в навколишньому його світі, здійснює управління поведінкою людини.

Усвідомлена, доцільна і довольна регуляція поведінки людини можлива завдяки тому, що у нього формується внутрішня модель зовнішнього світу, в рамках цієї моделі здійснюється уявне маніпулювання, вона дозволяє зіставляти поточний стан з минулим і не тільки намічати цілі майбутньої поведінки, але й виразно їх представляти. Так реалізується суб'єктивне передбачення – прогнозування наслідків вчинків до їх здійснення – і здійснюється поетапний контроль за наближенням до мети шляхом мінімізації відмінності між реальним й бажаним станом речей.

Таким чином, результатом успішного засвоєння норм поведінки є внутрішній контроль, коли людина так глибоко засвоїла існуючі норми моралі, поведінки, що, не замислюючись, діє так, як цього вимагає суспільство. Нормально соціалізована людина при скоєнні нею вчинку, який не відповідає її внутрішнім критеріям, виявляє незадоволеність собою.

Виходячи з вищенаведених тез, можна стверджувати, що основною методологічною розбіжністю при розкритті поняття «праворозуміння» між юридичним позитивізмом і юс натуралізмом є підхід до глибинної інтеріоризації. Таким чином у світлі позитивно-правового підходу вважається достатнім зовнішнє дотримання люди-

ною приписів закону. Він не наполягає на необхідності глибинної інтеріоризації норм права в індивідуальну психіку, на їхньому змиканні та зрощуванні з моральними, релігійними або філософськими поглядами. Але для природно-правових концепцій характерне прагнення до такого возз'єднання

Список використаних джерел та література:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: підручник для юрид. спеціальностей вищих навч. закладів. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 472 с.
2. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: словник. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 408 с.
3. Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред. проф. А.Я. Сухарева. – М.: ИНФА-М, 2006. – VI, 858 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник. / За редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
5. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т.Б. Партико. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 416 с.
6. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
7. Кульчитський В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. – 624 с.
8. Ладиченко В. Методологічні аспекти взаємодії держави і громадського суспільства // Право України. – 2007. - №10 – С. 9 – 13.
9. Мартинюк Т. Розвиток поняття правосвідомості в період трансформації українського суспільства // Право України. – 2007. - №2 – С. 26 – 31.
10. Масарик Т.Г. Право і демократія: Вибрані праці / Передмова, упоряд. М.М. Нагорняка. – К.: Логос, 2007. – 336 с.
11. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученка. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003.
12. Політологія: Курс лекцій: Навчальний посібник / І.С. Дзюбка, В.Ф. Панібудьласка, Ю.С. Шемшученка та ін.; За заг. ред. І.С. Дзюбка. – К.: Вища шк., 1993. – 271 с.
13. Психологический словарь / авт.-сост. В.Н. Копорулина, М.Н. Смирнова, Н.О. Гордеева, Л.М. Балабанова; Под общей ред. Ю.Л. Неймера. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 640 с.
14. Рабінович П. Сутність праворозуміння // Право України. – 2007. - №9 – С. 3 – 7.
15. Скакун О.Ф. Правова система України на правовій карті світу. Доповідь №1. – Харків: «Еспада», 2004. – 96 с.
16. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. – Харків: Еспада, 2006. – 776 с.
17. Соціологія права: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навчальних закладів / М.І. Панов, Н.П. Осипова, Л.М. Герасіна та ін.; За ред. Н.П. Осипової. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 276 с.
18. Тимошук А.В. Правовое государство в Украине: теория, история, перспективы. – Симферополь: Таврия, 1997. – 63с.
19. Цимбалюк М. Громадянське суспільство як фактор утвердження демократичної правосвідомості // Право України. – 2007. - №11 – С. 21 – 25.
20. Цимбалюк М. Онтологічний аспект дослідження права та правосвідомості // Право України. – 2007. - №2 – С. 31 – 35.
21. Цимбалюк М. Правова реальність та онтологія праворозуміння // Право України. – 2007. - №12 – С. 22 – 26.
22. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / Скакун О.Ф., Бондаренко Д.А. / Под общ. ред. профессора Скакун О.Ф. – Харьков: Эспада, 2007. – 448 с.
23. Юридическая психология. – 4-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер 2002. – 640 с.: ил. – (Серия «Учебник нового века»).
24. <http://www.visnuk.com.ua>
25. www.rada.gov.ua

Радзивидлю Методологические разногласия правопонимания между юридическим позитивизмом и юс натурализмом.

В статье рассматриваются методологические различия осознания правовой действительности человеком через призму теоретических и доктринальных концепций позитивного права и юс натурале. Значительное внимание уделено роли глубинной интериоризации норм права в индивидуальную психику, их соединению и сращиванию с моральными, религиозными и философскими взглядами. Автором рассмотрен процесс социализации личности в современном обществе.

Ключевые слова: правопонимание, методология, юридический позитивизм, юс натурализм, правовая действительность, глубинная интериоризация, индивидуальная психика, социализация личности.

Radzividlo Methodological disagreements of law's interpretation between legal positivism and us naturalism.

In the article methodological distinctions of awareness of legal reality by man are examined through the prism of theoretical and doctrine conceptions of positive right and us naturale. Considerable attention is spared a role a legal norm in an individual psyche, to their connection and fusing with moral, religious and philosophical looks. The process of socialization of personality in modern society are consider the by author.

Key words: law's interpretation, methodology, legal positivism, us naturalism, legal reality, individual psyche, socialization of personality.

Пост упила в редакцию 10.11.2008 р.